

Osmanlı'da Üstün Yetenekliler Fabrikası: Enderun Mektebi

Osmanlı'da Üstün Yetenekliler Fabrikası: Enderun Mektebi

*"Enderun, yaman bir değerlileri seçme, beden ve kafaları yapılandırma makinesidir."
Lucette Valensi, Venedik ve Bâb-ı Âli*

Osmanlı Devleti'nde eğitim, sibyan mekteplerinden medreselere ve oradan da tekkeler ve meclisler gibi yaygın eğitim kurumlarına kadar geniş bir yelpazeye yayılıyordu. Zaten birkaç neslin bir arada yaşayabildiği pederşâhî aile yapısı, zengin bir eğitim ve bilgi aktarması sürecine sahne oluyor, şimdiki gibi bütün ağırlığın örgün eğitim kurumlarının sırtına yüklenmesine fırsat bırakmıyordu. Şimdilik genel eğitim sürecini bir kenara bırakarak, Osmanlı Devleti'ne ve sarayına asker ve sivil bürokrat yetiştirmesi için kurulan "özel" bir eğitim kurumundan, Enderun Mektebi'nden söz edelim. Enderun denilince, Osmanlı Devleti'nde medrese haricindeki en köklü eğitim kurumundan bahsettiğimizi bilmekte fayda vardır.*

Enderun'un "özel" bir eğitim kurumu olduğunu söylerken, kastımız, bu okulun hem belirli bir amaç için kurulmuş bir 'meslek okulu' özelliğini vurgulamak, hem de burada okuyan öğrencilere eğitim ve öğretimin özelleşmiş, ihtisaslaşmış bir türünün verildiğini söylemekti. Kaynaklarda zikredildiği kadarıyla, hazırlık okulları hariç Topkapı Sarayı'nın bünyesinde Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulmuş olan bu okul, 'kitle' eğitiminden ziyade, yükseldikçe alanı daralan bir piramit gibi düşünülmüş ve piramidin tepesine tırmanmayı özendiren ve zorlaştıran sıkı bir disiplin ve eleme düzeni üzerine oturtulmuştu. Laübaliliklerin, kuralların haricine çıkmaya yönelik teşebbüslerin ve başarısızlığın prim yapmadığı, daha doğrusu elenerek ve "çıkma" yapılarak cezalandırıldığı bir sistem sözkonusuydu Enderun'da. İşte bu disiplindir, Enderun'u sadece Türk-İslam eğitim tarihinde değil, dünya eğitim tarihinde dahî istisnâ bir örnek uygulama, bir proje haline getiren şey. Bazı uzmanların, Osmanlıların elit sirkülasyonunu sağlayan bu rekabetçi ve başarısızlığı affetmeyen buluşuna 'eğitim mucizesi' demeyi tercih etmeleri bu yüzdendir.

Dünyanın ilk 'kamu yönetimi okulu' olarak da nitelenen Enderun'da öğrenci seçimi, devşirme uygulaması, devşirilen çocukların yetişmesi için altyapı vazifesi gören belirli saray okulları (Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı, Edirne Sarayı ve İskender Çelebi Sarayı), sık sık imtihan etmek suretiyle öğrenci eleme usûlü, elenenlerin sokağa bırakılmayıp başka (yan) hizmetlerde değerlendirilmesi, yeteneklilerin tespiti, eğitimde teori-pratik bütünlüğü ve en önemlisi de, adâb-ı muaşeret kurallarının öğretilmesi, önemli bir yer tutmaktadır. Bilgiyi ahlâkla beraber verme, teoriyi uygulamalı olarak öğretme, Enderun'un ana gayelerinden olmuştur. "Enderun Efendisi" veya sadece "Enderunlu" tabiri, artık nesli tükenmiş olan "İstanbul Efendisi" tabirinin eşanlamlısı olarak kullanılmıştır.

Enderun'da imparatorluğun geniş ve genişleyen topraklarındaki elit potansiyelini tespit ve eğitime işi ile bunların devlet hizmetinde kullanılmak üzere yetiştirilmeleri esastı. Ama Enderun'u, dar bir uzmanlık eğitim veren günümüz kitle okulları gibi düşünmek yanıltıcı olacaktır. Zira oradan; mimar, nakkaş, ressam, hattat, kâtip, imam, müezzin, müneccim, müverrih, şâir, âlim, silahşör, hânende, sâzende, nüktedan, soytarı gibi hem idarenin, hem de sarayın ihtiyacı olan her türlü görevli yetiştirilirdi. Enderun'da yükselebilmek için aranan özellikler ise; ehliyet, liyakat ve sadakat idi. Nizamettin Nazif'in sözleriyle söylersek, Saray Enderun'a, Enderun da memlekete hükmederdi. İmparatorluk, siyasî idealini dikkatle seçtiği talebelere bu kurum içinde aşıları. Velhasıl, Bir Enderunlu, İngiltere ile İspanya arasındaki Atlas durumunu, bir İspanyol ve bir İngiliz asilzadesinden daha iyi bilirdi. Şimali Afrika kıyılarında veya Ceziretülarap'ta yaşayan sayısız Arap ve Berber kabîlelerinin örf ve âdetlerini bilirdi. Venedik ile Floransa arasındaki ticârî rekabeti bilirdi ve Hükno'ların herhangi bir hareketini

Katolik Katerin dö Mediçi'den daha büyük bir dikkatle takip ederdi... Osmanlı İmparatorluğunun tereddü devresinde Enderun'un kıymetten düşmüş olması büyük rol oynar. Tanzimat devrinin bütün hataları ise, İmparatorluk diplomasininin alaylı ellere teslim edilmişinden doğmuş bir faciadır.

Bir "Enderun felsefesi"nden söz edilebilir mi? Saraydan harice bilgi sızdırmamak, Enderunlu'nun en bariz özelliklerindendi. Öğrencilere sarayda iken tam bir tecrit uygulanır, mezun olup da staj amacıyla taşraya gönderildiklerinde bile her ne sûretle olursa olsun, sarayın içinde gördükleri veya duyduklarından hiç kimseye bahsetmemeleri tembihlenirdi. Enderun mensupları zaten çoğunlukla haremde çırak çıkarılan bir hanımla evlendirildiklerinden her ikisi de birbirini denetler, bir bakıma sarayın sır koruma mekanizması bu şekilde işletilir ve denetlenirdi.

İdarede devşirme ağırlığının görüldüğü asırlarda (16-17. yüzyıllar) devşirmelikten gelerek idareciliğe yükselenler arasında bir hemşehrilik bilinci ve dayanışması gelişmiş olacak ki, belli bir bölgenin idare üzerinde bir baskı oluşturmasını önlemek için farklı bölgelerden devşirilen oğlanlar İstanbul'a getirilip yeniçeri ağasının ellerine teslim edilirdi. İleride, taşrada veya İstanbul'da olağanüstü yetkilerle donanacak olan bu çocukların bir "klik" oluşturmamaları için bölgesel dengesizliklere yol açacak uygulamalar daha başından itibaren engellenmiştir.

Enderun'dan mezun olanların yetenek ve eğilimlerine göre ilmiye veya seyfiye kalemlerine ayrıldıklarını biliyoruz. İlim adamlığına hevesli öğrenciler ilmiye sınıfına geçebilirlerdi. Tabii, şartları ve kriterleri vardı bunun. Öncelikle ilmiyeye geçmek isteyenlerin bir medreseden icâzet almaları gerekiyordu. Böylece müderris veya mevleviyet (payeli kadılıklar) almak sûretiyle 'ilmiye silkinde yükselme şansları doğuyordu. Aynı şekilde "seyfiye" denilen askerî yola girmek ve Sadrazamlığa kadar yükselmek mümkündü. Her dönemde (bazı yabancı kaynaklar bu öğrenci alma dönemlerinin iki yılda bir olduğunu yazarlar) alınan 300-400 kadar aday genç, 7-8 yıl boyunca terbiye edilir, yükselebilecekleri en üst makam olan Has Oda'ya terfi eden 40 iç oğlan, Sadrazamlığa kadar gidecekleri uzun yolun başında bulunurlar ve ona göre yetiştirilirlerdi. Nitekim Kitâb-ı Müstetâb'ın meçhul müellifi, bize Has Odadakilerin yükseliş şekillerini anlatırken, "Ağalıklarında ve sancak ve beğlerbeğliklerinde imtihan olub liyakati olmayanları ilerü götürülüb vezaret verilmez idi. Kimi ağalıklarda ve kimi sancakda ve kimi beğlerbeyliklerde kalub ve kiminin hilaf-ı Şer'ü kanun vaz' u hareketleri sebebi ile ebedî azl olub kalurlar idi." bilgilerini fısıldamaktadır. Amaç, enerjik gençlerin önünün dâima açık tutulmasıdır. Hiyerarşide vuku bulacak bir tıkanma, aşağıda yükselmek için fırsat kollayan gençlerin istikballerini tehlikeye atabilirdi ve bu yüzden de Osmanlı yöneticilerinin görev yerleri çok sık değiştirilmiştir. Bundaki amacın daha fazla oyuncuya sahada şans tanımak ve rotasyonu en başarılı bir şekilde tamamlayanlara meydan açmak olduğu anlaşılmaktadır.

Tabii sadece kafaları bilgiyle doldurmak veya edeb eğitimi verilmekle yetinilmez, aynı zamanda müfredatta beden eğitimi de hatırı sayılır bir yer tutardı. Güreş, atlama, koşu, meç, okçuluk, binicilik, atıcılık, cirit, tomak gibi oyunlar ve yarışmalar da Eflatun'un Devlet'indeki beden ve ruh eğitimi üzerine tavsiyelerini hatırlatmaktadır. Disiplinsizlik cezaları, Yeniçeri Ocağı'ndaki kadar ağır değilse de, öğrencinin, kendisine tanınan bu büyük imkânı değerlendiremeyişinin cezası olarak başından sarığını almak, elbisenin yakasının yırtmak ve sarayın bahçesinden kovmak gibi utandırıcı cezalar mahiyetindedir.

Verilen dersler arasında; Arapça, Kur'an tilaveti, hüsnuhat ve musiki yanında, Türkçe ve Türk edebiyatı dersleri de vardı. Zaten ilk devşirildikleri zaman, yani henüz acemi oğlanı iken, 14-15 yaşındaki bu gençler, Anadolu'da (mesela Bursa'da) Müslüman-Türk ailelerin yanlarına gönderilir ve orada hem İslâmî geleneği ve hayatı tanır ve öğrenirler, hem de Türkçe'lerini ilerletirlerdi. Daha sonra saray hazırlık okullarına gönderilir ve ancak bu okullardan başarıyla çıkanlar Topkapı Sarayı'ndaki asıl Enderun Mektebine gelir, buradaki eğitim basamaklarını da başarıyla çıktıktan sonra Has Odaya kadar yükselirlerdi.

İstanbul'da Robert Kolej'inin hocalarından Amerikalı Barnette Miller'ın 1930'lu yıllarda yaptığı araştırmalar, 1941'de The Palace School of Mehmed the Conqueror adıyla basılmış ve daha önce; Makyavel, Rycout, Hammer, Lybyer ve Penzer adlı düşünür ve Oryantalistlerin dikkatlerini çekmiş olan Enderun Mektebi olgusu, İngilizce konuşulan ülkelerde, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nde yeni bir elit eğitim modeli arayışları sırasında merak uyandırmış ve geniş olarak tartışılmıştır. ABD'nin dünyanın dört bir tarafından yetenekli ve üstün beyinleri kendisine çekme ve onları eğitip gelecekte bürokraside istihdam etme uygulamasının ilham kaynağı olmasa bile, benzerlikler taşıyan bir kaynağının Enderun Mektebi olduğunu söyleyebiliriz. Hatta bazı araştırmacılar, Enderun'un Osmanlı sistemi içindeki yerinin, İngiltere'deki Eton Koleji'ne denk olduğunu söylemişlerdir (Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, "Enderûn", Yedigün, Sy: 551, 27 Eylül 1943, s. 8 ve 11).

İttihad ve Terakki Fırkası iktidarı döneminde, 1 Temmuz 1909 tarihli bir kararname ile lağıvedilmiş bulunan bu mektep hakkındaki araştırmalarımız maalesef henüz emekleme safhasında sayılır. Özellikle de günümüzde üstün zekâlı çocukların eğitimi gibi hayatî konularda Enderun tipi özel eğitim kurumlarının ilhamına duyulan ihtiyaç açıktır. Bugün dünyanın dört bucağına yayılmış bulunan Türk Okulları'nın, açıldıkları ülkelerdeki yetenekli gençleri eğiterek onların geleceğin yöneticilerine dönüşmelerine, böylece Türkiye ile o ülkeler arasındaki kültürel, siyasî ve hatta iktisadî ilişkilerin geliştirilmesi uygulamasına katkıları göz önünde bulundurulduğunda, onların Enderun Projesi'nin güncel bir yorumu olarak kabul edilmemesi için bir sebep yoktur. Elbette birebir bir benzerlik veya paralellik kurmak zordur aralarında. Ancak özellikle lala-danışman benzerliği ve bir ideal için öğrenci yetiştirme misyonu, bu okulları, Enderun Mektebi'nin felsefesini, günümüzün şartlarına uyarlama çabası olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Eğitimi öğretimle karıştıran bir 'Milli Eğitim' sisteminde, Enderun Mektebi'nin, bilgiyi bir edeb toprağına eker gibi öğretmesi, nâmütenahi önemli ve örnek alınması gereken bir hâdisedir. Unutmayalım ki, tarih sadece geçmişte nelerin olup bittiğinin öğrenilmesinden ibâret değildir. Aynı zamanda tarih, bugün içimizde hissettiğimiz bir boşluğu doldurmak ve geleceğe bir proje sevk etmek gâyesiyle de okunmalıdır. Enderun Mektebi örneği, bu 'eğitim mucizesi'nin ipuçlarını uzatmaktadır önümüze.

Öyleyse hep beraber düşünmeye koyulalım mı? Bir kere başarılın, bir daha neden başarılmasın?

* Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", Ekmeleddin İhsanoğlu (Editör), Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Cilt 1, İstanbul 1999, Zaman, s. 251.

Mustafa Armağan